

УДК 347.454.5

А. І. Ламан,

приватний нотаріус, м. Одеса

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГЕНТСЬКИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду поняття «агентські правовідносини», дослідженню генезису, праворозуміння та правового регулювання цих відносин сьогодні в праві України. Автор дає рекомендації щодо внесення змін до сучасного законодавства України відносно правового регулювання агентських правовідносин та використання на практиці договору агентування, а також розглядає окремі колізії в правовому регулюванні діяльності деяких видів агентів.

Ключові слова: агент, агентський договір, агентські правовідносини, морський агент, страховий агент, турагент.

Світовий досвід свідчить, що з розвитком економічних та політичних відносин, розширенням ринків збуту продукції та зміцненням зовнішньоекономічних зв'язків збільшується кількість правочинів, які супроводжують діяльність учасників цивільних правовідносин. Однак різне правове регулювання схожих інститутів цивільного права окремих держав може призвести до колізій у правозастосовчій практиці. Яскравим прикладом залишається інститут агентського договору, права природа якого у цивільному праві України є дещо іншою у порівнянні з цивільним правом інших країн світу. Не можна не наголосити на тому, що агентські відносини історично розвивалися саме як інститут представництва, про що свідчать багатотомні дослідження таких видатних цивілістів, як А. Ф. Федоров, Г. Ф. Шершеневич, Л. С. Таль, П. П. Цитович та ін. [1, 476–477]. Однак саме ці вчені і наголошували на тому, що відносини агента та принципала є неоднозначними й такими, що потребують спеціального правового регулювання.

Правове регулювання агентського договору в Україні здійснюється відповідно до положень Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) щодо договору доручення [2, 264] та Господарського кодексу України (далі — ГК України), відповідно до ст. 295 якого комерційне посередництво (агентська діяльність) — це підприємницька діяльність, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє [3, 178]. Відповідно до логіки ч. 2 ст. 305 ГК України ця діяльність охоплюється більш широким поняттям «доручення» зі специфікою, обумовленою, зокрема, сферами існування та застосування агентських відносин. Тому на неї, як вже зазначалося вище, поширюються загальні положення ЦК України щодо відносин доручення та положення ГК України щодо агентських відносин. У ст. 297 ГК України визначено і предмет агентського договору: «За агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок». Не зовсім зрозуміло, що законодавець мав на увазі, використовуючи термін «фактичні послуги». При цьому також зазначається, що не є комерційним посередником (агентом) особа, яка діє від свого імені, але в чужих інтересах.

Таким чином, залишається незрозумілим, як співвідносяться один з одним комерційне посередництво та агентська діяльність. Як відзначає І. Бережна, «ці два

терміни не можна отожднювати, оскільки агентська угода є одним з договорів про надання посередницьких послуг... агентська діяльність не може обмежуватися комерційним посередництвом, оскільки ці дві категорії навіть не можна порівняти, зважаючи на те, що агентський договір поряд з іншими цивільно-правовими договорами є одним із елементів, з яких складається інститут комерційного посередництва» [4, 8]. Крім того, незрозумілим залишається співвідношення таких понять, як «комерційне представництво» та «комерційне посередництво». Так, відповідно до ст. 243 ЦК України комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності, а комерційне посередництво, як було зазначено вище, — це підприємницька діяльність, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Таким чином, за змістом ці два поняття є майже тотожними в законодавстві України, але на практиці вони мають дещо різне значення, про що мова йтиме нижче.

Аналіз практики агентування як в Україні та Російській Федерації, так і в інших зарубіжних країнах, показує, що агент при виконанні своїх повноважень часто діє від свого імені, але в інтересах принципала, що робить схожими такі відносини з відносинами, що випливають з договору комісії. Також агентський договір має спільні риси з договором доручення, однак предметом договору доручення є виконання повіреним чітко визначених юридичних дій, в той час як в агентському договорі не завжди вказується чіткий перелік таких дій, а може фіксуватися лише мета агентської діяльності і необхідні для цього повноваження. Також агент вчиняє не тільки дії юридичного характеру, а й фактичні дії. З цього приводу Г. Є. Авілов, порівнюючи агентський договір з договорами доручення та комісії, правильно звернув увагу на те, що «спосіб участі агента у відносинах з третіми особами, який є конститутивною ознакою для договорів доручення та комісії (і який є підставою для їх розмежування), для агентського договору, навпаки, значення не має. Суть агентського договору — саме в тому, що діяльність, яка здійснюється агентом за дорученням та в інтересах принципала, породжує для останнього майнові наслідки. Що ж стосується характеру взаємовідносин агента з третіми особами, то сторони мають право використовувати будь-яку модель — доручення, комісію чи змішаний договір» [5, 286]. Таким чином, предмет агентського договору є ширшим у порівнянні з предметом договору доручення, а також агентському договору притаманні окремі риси договору комісії.

Така позиція у науковій та практичній літературі України знайшла прихильників. Наприклад, Р. В. Колосов вважає, що агентський договір — це цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (агент) зобов'язується за винагороду вчинити за дорученням і рахунок іншої сторони (принципала) юридичні та інші дії від свого імені або від імені принципала [6, 235]. Схожої позиції притримується А. І. Дрішлюк, який визначає, що агентський договір є самостійним договором у системі цивільного права України, а агент при виконанні доручення, наданого принципалом, може виконувати дії як від власного імені, так і від імені цього принципала [1, 476].

Зазначимо, що в теорії та практиці зарубіжних країн агентський договір є самостійним видом цивільно-правового договору, відповідно до якого агент може виступати як від власного імені, так і від імені принципала [1, 234; 5, 477].

Зазначимо, що морське право в більшості країн, в тому числі і в Україні, формувалося як торговельні звичаї, які не так давно знайшли своє законодавче закріплення. Саме тому і в Кодексі торговельного мореплавства України (надалі — КТМ України) знаходимо, що «морський агент виконує формальності та дії, пов'язані з прибуттям, перебуванням і відходом судна, допомагає капітану судна у налаго-

дженні контактів... оформлює митні документи...»; таким чином, морський агент завжди виконує не тільки юридичні, а й фактичні дії, що не є характерним для договору доручення [7, 38]. Про це зазначав ще професор Л. С. Таль, коли писав, що «представництво... тотожне з юридичним представництвом; до виконання фактичних дій від імені та в інтересах інших осіб цей термін не використовується... У діяльності торгового агента ті та інші [дії. — Авт.] тісно сплітаються... При таких обставинах... цей інститут ґрунтується лише на звичаї... хоча і є самостійним правовим типом» [8, 372]. Крім того, сьогодні діяльність морського агента спеціально регулюється Главою 5 КТМ України. Так, відповідно до ст. 116 КТМ України морський агент — це постійний представник судновласника, який за договором морського агентування за винагороду зобов'язується надавати послуги в галузі торговельного мореплавства. Також зазначається, що морський агент діє від імені судновласника, однак відсутнє чітке визначення договору морського агентування та правового статусу морського агента. Зокрема, зі змісту вказаної глави не можна зробити однозначний висновок, в якому статусі виступає агент, адже поняття «агент», «представник», «довірена особа» в контексті КТМ України використовуються як синоніми [7, 38]. Крім того, у ст. 117 КТМ України зазначається, що морський агент виступає від імені вантажовласника, в той час як у ст. 116 він визначається як «постійний представник судновласника»; зазначається, що морський агент є «договірною стороною учасників перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні», що суперечить вищевказаним положенням ЦК України та ГК України, а також ст. 909 ЦК України, ст.ст. 133, 184 КТМ України [7, 37–38]. Цікавим постає також саме визначення у ст. 117 прав та обов'язків морського агента: «морський агент виконує формальності та дії, пов'язані з прибуттям, перебуванням і відходом судна, допомагає капітанові судна в налагодженні контактів з службами порту, місцевими органами державної виконавчої служби, в організації постачання і обслуговування судна в порту, оформляє митні документи та документи та вантаж, інкасує суми фрахту та інші суми для оплати вимог судновласника, що виникають з договору перевезення, сплачує за розпорядженням судновласника і капітана судна суми, пов'язані з перебуванням у порту, залучає вантажі для морських ліній, здійснює збір фрахту, експедирування вантажу, наймання екіпажів для роботи на судах, виступає від імені вантажовласника, а також договірною стороною учасників перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні». Зі змісту наведеної статті можна зробити висновок, що морський агент, з одного боку, повинен діяти як комерційний представник на підставі договору доручення, де принципалом виступає або судновласник, або вантажовласник, або обидві ці особи, з іншого боку — мова йде про фактичні дії, які виконує морський агент, тому предмет договору між агентом і принципалом є ширшим, ніж предмет договору доручення, як він зазначений у ЦК України. Крім того, залишається незрозумілим, яким чином може виступати морський агент договірною стороною, як це зазначено у ст. 117 КТМ України, якщо за законодавством України агент діє тільки від імені принципала, отже, договірною стороною у правовідносинах може виступати лише принципал.

Викликає цікавість також положення щодо морського агентування вже не чинних на цей час Умов і правил здійснення агентування і фрахтування морського торговельного флоту та контролю за їх дотриманням, затверджених Наказом Міністерства транспорту України від 17.05.94 № 247. Так, відповідно до п. 2.1, 2.3 цього Наказу агентування морського торговельного флоту — це обслуговування суден в морських, річкових портах України, що здійснюється судновим агентом, який надає послуги судну, що пов'язані з торговельним мореплавством; судновий агент — це будь-яка особа (фізична або юридична), яка бере участь від імені і за рахунок власника, фрахтівника, оператора судна або власника вантажу в наданні послуг в галузі морських перевезень, а саме: ведення переговорів про купівлю або продаж судна і укладання таких угод, ведення переговорів про фрахтування судна

і контроль за фрахтуванням, збирання фрахту у відповідних випадках і вирішення всіх пов'язаних з цим збором фінансових питань, своєчасне оформлення митної і вантажної документації і відправлення вантажу; організація заходів, пов'язаних з прибуттям або відправленням судна: забезпечення проведення вантажно-розвантажувальних робіт та розрахунків за ними; своєчасне інформування капітана судна щодо правил, звичаїв порту, змін тарифів, судовласника — про прибуття і відправлення судна, проведення вантажних робіт; документальне оформлення претензій; оформлення звітно-грошової документації по судну; регулювання всіх питань між капітаном судна, відправником і одержувачем вантажу, митними і портовими властями; організація обслуговування судна в порту: організація забезпечення судна паливом, харчуванням, водою та іншими необхідними матеріалами; наймання екіпажу на судна; забезпечення медичного та культурного обслуговування членів екіпажу судна [9, 3].

В Україні також поширеною є діяльність страхових агентів, яка регулюється Законом України «Про страхування». Так, в цьому законі зазначена діяльність називається страховим посередництвом, до складу якого входять брокерські та агентські операції. Цікавим є визначення у ст. 15 зазначеного закону правового статусу страхового агента та страхового брокера [10, 2]. Наприклад, зазначено, що страховими посередниками можуть бути страхові або перестрахові брокери, страхові агенти. Посередницька діяльність страхових та перестрахових брокерів у страхуванні та перестраховуванні здійснюється як виключний вид діяльності і може включати консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування (перестраховування), в тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат та страхових відшкодувань за угодою відповідно із страхувальником або перестраховальником, інші посередницькі послуги у страхуванні та перестраховуванні за переліком, встановленим уповноваженим органом. Страхові брокери — юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Перестрахові брокери — юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестраховуванні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестраховуванні як перестраховальник.

Як бачимо, в контексті зазначеного закону страховий брокер виконує функції агента в загальноприйнятому значенні цього слова, тобто він виконує не тільки юридичні дії, а дії фактичні, як консультування, супроводження, організація та проведення переговорів щодо укладення договору страхування. Крім того, брокер діє від свого імені при укладенні таких договорів. Таким чином, в діяльності страхового брокера вбачаються як риси договору доручення, так і риси договору комісії.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про страхування» страхові агенти — це фізичні особи або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком [10, 5]. Таким чином, Закон України «Про страхування» наче співвідносить агентську діяльність страхового агента з діяльністю представника, яка регулюється главою 68 ЦК України «Доручення». Однак чи є таке співвідношення коректним? Адже з поняття договору доручення вбачається, що представник виконує конкретні чітко визначені юридичні дії, а страховий агент виконує і фактичні дії, тобто такі дії, які не тягнуть за собою яких-небудь юридичних наслідків; крім того,

вбачається, що предмет договору доручення та договору комісії є більш вузьким у співвідношенні з предметом агентського та брокерського договору у контексті Закону України «Про страхування».

Агентська діяльність також частково регулюється Законом України «Про туризм». Так, суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність, є, зокрема, туристичні агенти (далі — турагенти) — юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність [11, 3]. Крім того, відповідно до положень зазначеного закону турагент діє від свого імені та за свій рахунок на підставі агентського договору з туроператором, а також з відповідними готелями, іншими установами відпочинку, тощо. Також у цьому ж Законі зазначено, що турагент несе відповідальність перед туристом, з яким укладено договір на туристичне обслуговування, однак відносини представництва ґрунтуються на тому, що усі юридичні наслідки створюються тільки для довірителя, отже, і відповідальність за будь-які порушення перед туристом з цієї точки зору повинен нести туроператор, а не турагент; турагент повинен нести відповідальність лише перед туроператором. Таким чином, визначення агентської діяльності в контексті Закону України «Про туризм» суперечить загальним положенням щодо агентського договору ГК України.

Таким чином, можна визначити основні ідеї правового регулювання агентських відносин в українському законодавстві:

1) діяльність агента — це представництво, агент діє від імені свого довірителя (або принципала), дії агента створюють юридичні наслідки тільки для довірителя (або принципала);

2) предмет агентського договору — це виконання агентом певних дій (юридичних та фактичних) від імені його довірителя (принципала).

Особливість правового регулювання агентських відносин полягає у тому, що:

1) в законодавстві відсутнє чітке розмежування між поняттями «комерційне представництво», «комерційне посередництво» та «діяльність агента»;

2) в законодавстві відсутнє визначення понять «юридичні дії» та «фактичні дії», які фактично становлять зміст агентського договору;

3) в законодавстві відсутнє визначення поняття «фактична послуга», яка частково становить предмет агентського договору;

4) на практиці агенти діють як від імені довірителя (принципала), так і від свого імені; найяскравішим предметом може бути діяльність туристичних агентів. Причина — неузгодженість законодавства та ціла низка нормативно-правових актів, які регулюють діяльність окремих видів агентів.

Отже, в Україні не існує адекватного правового регулювання інституту агентування, не визначено природи та змісту агентського договору, чітко не визначені права та обов'язки агента. Сьогодні необхідно сформулювати теоретичну базу агентських відносин, визначити поняття агентського договору та правового статусу сторін цього договору, використовуючи наукові розробки та ідеї сучасних українських вчених-цивілістів, а також позитивний досвід зарубіжних країн.

Література

1. Дрішлюк А. І. Роль порівняльного правознавства для вдосконалення цивільного законодавства України // *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. — Одеса: Юрид. літ., 2002. — Вип. 16. — С. 476–481.

2. *Цивільний кодекс України*. — *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, ; 40–44, ст. 356.

3. *Господарський кодекс України*. — *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 18 ст. 144.

4. Бережна І. Чи є перспективи у агентських договорів в Україні? — Юридичний журнал. — 2007. — № 9. — С.12.
5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. — 642 с.
6. Колосов Р. В. Визначення предмета та юридична характеристика агентського договору // Держава і право: Зб. наук. пр. — К.:ІДП НАНУ. — 2002. — Вип. 17. — С. 234–236.
7. Кодекс торговельного мореплавства України. — Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 47, ст. 349.
8. Таль Л. С. Торговый агент и агентурный договор как правовые типы // Памяти профессора Г. Ф. Шершеневича. Сборник статей по гражданскому и торговому праву. — М., 1915. — 492 с.
9. Умови і правила здійснення агентування і фрахтування морського торговельного флоту та контролю за їх дотриманням, затверджені Наказом Міністерства транспорту України від 17.05.94 № 247. — Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Закон України «Про страхування». — Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78.
11. Закон України «Про туризм». — Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 13, ст. 180.

А. И. Ламан,

частный нотариус, г. Одесса

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГЕНТСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

РЕЗЮМЕ

В данной статье автором рассмотрено понятие «агентские правоотношения», исследована история возникновения данного института, а также практика и теория агентских отношений в Украине и других странах. В статье приведены основные принципы правового регулирования агентских отношений в Украине, освещены особенности правового регулирования отдельных видов агентов, а также описаны взгляды ученых на некоторые коллизии, возникающие в правоприменительной практике. Также автором разработаны рекомендации относительно внесения изменений в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: агент, агентский договор, агентские правоотношения, морской агент, страховой агент, турагент.